

серед студентів. Наприкінці 1830-х років обидва побували у Словенії, зустрічалися з Ф.Прешерном, С.Вразом, Я.Зупаном, а в 1840-х роках гостювали в Хорватії.

⁴⁷ В оригіналі неточне датування: 1849. Слов'янський (Всеслов'янський) з'їзд відбувся 2–12 червня 1848 р. у Празі. Заініційований чеськими, словацькими та польськими суспільно-політичними діячами, серед яких були й письменники: П.Шафарик, Л.Штур (уклав проект звернення до всіх австрійських слов'ян), В.Ганка, К.Ербен, Я.Воцель та ін. З'їхалося 340 делегатів. Головував Ф.Палацький. Працювало три секції: 1) чехів, моравів, сілезців і словаків (237 осіб на чолі з П.Шафариком), 2) поляків та українців (61 чоловік на чолі з К.Лібельтом) і 3) словенів, хорватів, сербів, далматинців (42 особи на чолі із П.Стаматовичем). Росію представляв тут переслідуваний царизмом М.О.Бакунін. На з'їзді було прийнято маніфест до європейських народів. У ньому проголошувався принцип рівноправності всіх націй у цісарській Австрії, засуджувалася політика поділу Польщі та гноблення слов'ян в Угорщині, містився протест щодо понімення слов'ян на території Пруссії та Саксонії. Польсько-українська делегація в особі К.Лібельта під час дебатів висловлювала рішучу незгоду з відверто австрославистською (угодовською щодо австрійської влади) позицією з'їзду. Зрештою, більшістю голосів була прийнята саме австрославистська (запобігливо-лояльна щодо імперії Габсбургів) програма.

⁴⁸ Крім того, А.Шаміссо переклав із російської народну повість “Суд Шем'якіна” і вірш Олександра Пушкіна “Ворон до ворона летить”.

⁴⁹ Тут спостерігається двоїсте ставлення Гегеля до романтизму. Як-не-як, у цілому він не належав до його прихильників, а у зрілому віці, то навіть не приховував глибокої неприязні до нього. Однак при тому всьому відомо, що Гегель обґрунтовував окремі концепти романтиків набагато краще, ніж це робили вони самі. Особливо уславився мислитель одним своїм романтичним “віршем у прозі”, присвяченим природі звуку та звучанню слова в поезії.

⁵⁰ Іван Франко початок сорокових років ХІХ ст. назвав епохальними для історії нової української літератури: у 1843 році німецький журнал “Jahrbücher für slavische Literatur, Kunst und Wissenschaft” (“Щорічники із слов'янських літератур, мистецтва і науки” (Лейпціг. – №1) засвітив Європі ім'я Тараса Шевченка, опублікувавши анотацію на його поему “Гайдамаки”. Того ж таки 1843 року з'явилася перша замітка про Шевченка польською мовою в журн. “Tygodnik Peterburski”. Упродовж 1840-х років Шевченкове ім'я епізодично згадується в чеській пресі.

⁵¹ З Гете також були особисто знайомі А.Міцкевич та сербський поет Сава Милутинович.

⁵² Гете своє перо (гусяче), яким він “тільки що писав”, передав у дарунок Олександру Пушкіну через Василя Жуковського, який у Гете гостював і багато розповідав йому про генія російської літератури (див. докладно: *Дурьлин С. Жуковский и Гёте // Литературное наследство. – М., 1932. – Т.4–6. – С.350–352*). Нітрохи не гіпотетичний факт, що перо із рук Гете А.Міцкевич отримав особисто. Фундатор словацького романтизму Л.Штур побачив у цій події знамення того, що пальму першості у царстві Поезії мають перебрати в Європі слов'яни.

Цікаво, що Гете безпосередньо причетний до генези українського романтизму. І це попри свою баладу “Рибалка”, переспівану “на український лад” Л.Боровиковським. 1803 року, перед відкриттям Харківського університету (1805), постало питання про створення професорсько-викладацького складу в ньому. Майбутній попечитель університету Северин Потоцький звернувся по допомогу до Гете. Відповідь не забарилася: Гете особисто домовився про все, що треба, з Б.Шадом, професором Єнського університету, який славився тоді як “мозковий центр” європейського романтизму. Викладаючи в Харківському університеті, Б.Шад вперше ознайомив українську інтелігенцію з філософією Фіхте та Шеллінга, – власне, з філософією романтизму. До речі, там же чесно заробляв на хліб ще один виходець із “столиці європейського романтизму”, ранній сівач його зерен в Україні – професор філософії Й.Х.Кронеберг. 1827 року Гете було обрано почесним членом Харківського університету або, як він скрізь із любов'ю називав його, “Харківської академії” (“Akademie-Charkof”).

Михайло Наєнко

ПРО ПАФОСНИЙ РОМАНТИЗМ... БЕЗ ПАФОСУ

Сьогодні в материковій Україні про романтизм ми ніби знаємо “все”. Але скільки зламано списів, щоб його таки усвідомити? Дисертації, монографії, освітнє літературознавство... “Відкривали” здебільшого те, що Д. Чижевському (хай навіть із дискусійними вкрапленнями) було відоме півстоліття тому. Вкотре доводиться нарікати на залізну завісу, яка відділяла нас від західної, зокрема й діаспорної наукової думки.

Слово і Час. 2005. №9

Романтизм виростав із класицизму та просвітництва. На думку Д. Чижевського, саме в ці епохи на поверхню зринули такі явища, як “повні” й “неповні” літератури. Перше мало місце в літературах так званих державних націй (серед слов’ян — у Росії й Польщі), а друге — у всіх інших, “недержавних”, які “працювали” переважно на “чужий” класицизм. “Неповні” літератури, вважав учений, залишали “враження розораного поля для розвитку чи для звичайного виживання слов’янських літературних мов та для пробудження національної свідомості”. Такі завдання набули особливої актуальності саме в романтичну епоху.

Романтики дуже активно боролися з естетикою класицизму та просвітництва, але вони відчували, що самого заперечення для свого утвердження недостатньо; потрібне опертя на якусь традицію, яка, на їхню думку, ховалася в окремих попередніх стилях — насамперед у бароко й ренесансі. Звернення до них “відкрило очі поетам та читачам на певну “сухість” класицистичної літератури, на можливість вільніших форм і на те, що класицизм і просвітництво не можуть вдовольнити потреби серця, що боротьба просвітництва з “передсудами” (тобто виявами духовного начала в людській свідомості. — *М. Н.*) руйнує основи релігійного та естетичного життя”.

Слов’янський романтизм багато в чому був схожий на західноєвропейський (насамперед ідеєю подолання національного безпам’ятства), але від деяких рис його ніби свідомо відмовлявся. “У слов’янських літературах не знайшли значного відгоміння ні “оссіанізм”, ні “поезія ночі і трун” (так звана “цвинтарна поезія”. — *М. Н.*), ні буржуазний роман, ні руссоїзм, що культивував витончені почуття, ні всілякі там містико-релігійні течії, ні літературний рух германців “Буря і натиск”, ані ідеї Гердера. Усе те у слов’янщині хоч і спричинялось до виникнення літературних течій (на кшталт російського сентименталізму, засвіченого Карамзіним...), однак не давало підстав думати, що слідом гряде переворот, а тим паче революція в історії літератури”.

Останнє твердження, мабуть, найбільш дискусійне в цьому загалом слушному міркуванні Д. Чижевського. Творчість найвизначніших романтиків слов’янства (Міцкевич, Словацький, Пушкін, Гоголь, Шевченко, Прешерн та ін.) якраз свідчила про революційні перевороти у відповідних літературах; вони відкрили своєю творчістю такі можливості художнього слова, що після них уже не можна було писати інакше, неможливе було повернення до будь-яких старих уявлень про літературу. Мав місце у слов’янських літературах і містичний (підкреслено умовний) елемент (про що — далі).

Романтики (зокрема слов’янські) насамперед розширили саме поняття “література”, збагативши його, зокрема, тисячолітньою фольклорною традицією. Відповідно, у літературу був уведений новий герой-персонаж, людина з так званих низів, які стали органічними складовими літературної художньої системи. Отже, те, що ренесансом чи авторами барокового стилю використовувалось як принагідна екзотика, у романтизмі ставало закономірністю.

Важливо також, що в романтиків уперше в історії літератури виявилось захоплення природою, людиною та суспільною історією лише в їх чуттєвому вираженні, в поетизації серця й душі, вершина якої (поетизації) — у наближенні до екстатичних станів людини й людства. Користування при цьому наявними формами письма було неможливим у принципі. Як наслідок, романтики пропонують нові жанри й піджанри (балада, “байронічна” поема, роман у віршах та ін.), утверджується в цілковитих художніх правах проза з усіма її меншими й більшими формами (мініатюра, новела, повість, роман), набувають принципового значення в оповідній тканині тексту “фрагмент”, парадоксальний сюжет, свідомо “затемнені

місця”, переплетення кількох сюжетних ліній, “гра” музичністю слова і так зване велемовне мовчання, але особливо — увага до суто мовного оформлення твору. Не старе “язичіє”, а саме національна літературна мова стає культовою ідеєю-фікс у кожного романтика. І нарешті — романтики впровадили в художню систему таємницю й містику як феномени буття. Завдяки цьому розширювалось і поглиблювалось філософське поле творчості; з’явився в ній дух неспокою й демонізму, уявлення про загадковість життя-буття й особливу місію в ньому поета-творця — творця-лідера, творця-месії, перебудовника світу.

Кожна зі слов’янських літератур дотикалася до цих основних ознак романтизму в міру, сказати б, талановитості їх представників, але найбільших талантів Д.Чижевський виявляє саме в названих ним “повних” літературах. Насамперед — у літературі російській та польській, яким приписується й особливо значна місія впливу на інші літератури. Інколи вчений вдавався аж до невластивого науці пафосу: “Сонце російського романтизму запліднює своїм сямом спершу українську, словацьку і чеську літератури. Розвиток кожної з них найбільше зумовлений російським впливом, і це навіть тоді, коли, приміром, у Чехії та Галичині російська література була відома лише за окремими і не завжди вдалимими перекладами”. Тут неприйнятним видається не тільки пафос, а й літературно-історичний фактаж. Перші українські романтики (так звана харківська школа), якщо й зазнавали на собі, скажімо так, книжного впливу, то ніяк не з Росії, а швидше із Заходу. Гулак-Артемівський чи Боровиковський, пов’язані роботою чи навчанням із Харківським університетом, знайомство з романтизмом виносили саме з нього, з присутності в ньому знань саме про західний романтизм; він, очевидно, і наштовхнув їх на перші переспіви творів не російських, а європейських романтиків (“Рибалка”, “Маруся”). А про деякі теоретичні засади романтизму вони могли дізнатися ще тоді, коли про власне романтизм у російській літературі та критиці ще й мови не було: 1812 року в газеті “Харьковский еженедельник” було вміщено, зокрема, переклад статті Ф. Шіллера “О предназначении лирического стихотворства”, в якій ішлося про західну романтичну поезію, а російські історики літератури ще й донині сперечаються, коли ж у них вперше з’явилися “тёмные слухи о каком-то романтизме” — в 1813 чи в 1816–1817 роках¹.

Не можна, як здається, дуже категорично стверджувати, що саме російський романтизм істотно впливав на Шевченка. Із приводу поетових “Гайдамак” досі не з’ясованим залишається питання, чи не народилася ця поема під впливом “Вернигори” та “Канівського замку”, автори яких — М. Чайковський та С. Гоцинський — були не росіянами, а поляками².

Прийнято вважати, що вершинними творами слов’янського романтизму є “Пан Тадеуш” Міцкевича, “Євгеній Онєгін” Пушкіна, “Гайдамаки” Шевченка. Та це — коли йдеться про, сказати б, “реально-історичний” романтизм. Але існує ще дуже великий пласт так званого умовного романтизму. Тут вершинні явища — “Демон” Лермонтова, “Великий льох” Шевченка і низка творів західних слов’ян (скажімо, “Балландина” Ю. Словацького), яким за художністю немає аналогів у всій романтичній літературі. Під чиїм впливом вони народилися? Д. Чижевський усе це, на жаль, обминає. І тому ще раз “провисає” думка про “сонце російського романтизму”, який нібито запліднив чи не всіх слов’янських романтиків. Ближчі до істини міркування вченого про утвердження в слов’янському романтизмі теоретичної думки про цей напрям. Тут він справедливо віддає належне польським

¹ Див.: *История романтизма в русской литературе.* — М., 1979. — С. 162-163.

² Див.: *Шевченківський словник: У 2-х т.* — К., 1976. — Т. 1. — С. 146.

дослідникам (К. Бродзинський, М. Мохнацький та ін.), а про російських... Вони, говорить учений, “тут мало чим відзначились”. У коментарях до цієї думки М. Ігнатенко стверджує, що тут виявився “суб’єктивний максималізм Д. Чижевського”, але що йому було робити? Адже найвідоміші російські критики романтичної пори (В. Белінський та його послідовники) дуже швидко, як знаємо, “перебігли” у своїх судженнях до того, що радянські літературознавці назвуть “революційним демократизмом”, а тему романтизму як художнього стилю залишили фактично на відкуп самим поетам. Слушними, зокрема, були тоді міркування про романтизм О. Пушкіна, М. Язикова та ін., які відрізняли, скажімо, романтизм “удаваний” від романтизму “істинного”. О. Пушкін, наприклад, навіть запропонував критерій визначення суті романтизму, наголосивши, що на нього слід дивитись не лише з позицій ідейного змісту, а й художньої форми твору³. В українській критиці досягнення тут ще скромніші. На деякі думки про романтизм можна натрапити лише в самих поетів-романтиків (30-ті роки XIX ст.) та пізніше в критичних публікаціях П. Куліша (“Характер и задачи украинской критики”, 1861).

Романтизм, хоч і одна з найбільших вершин європейської літературної історії, здавалося б, ніколи себе не вичерпає. Але вже в середині XIX ст. стала помітною цілком очевидна втома його як стилю. Як стильова тональність у різних слов’янських літературах він давав про себе знати й пізніше, “змішуючись”, зокрема, зі своїм наступником – реалізмом. Майже до середини XX ст. науковці ніяк не могли домовитись про назву цієї “мішанини”, поки нарешті не спинились на “бідермаєрі”. Д. Чижевський наголошує, що у слов’ян ця течія “заманіфестувала себе доволі скромно” (російська поетеса німецького походження Кароліна Павлова, російський поет Ф. Тютчев, поляк Ц. Норвід та ін.). Справедливості ради цей ряд слід би було доповнити й кількома українськими явищами – російськомовна проза Т. Шевченка, майже вся віршована творчість П. Куліша, Ю. Федьковича та ін. У коментарях М. Ігнатенка згадується ще й проза А. Свидницького (роман “Люборацькі”) та лірика С. Руданського, але це – питання дуже дискусійне; два останні автори були все-таки представниками не бідермаєру як перехідного “підстилю”, а реалізму. Певним підступом до реалізму була й так звана натуральна школа, яка найповніше виявлялася в російській літературі, але мала своїх презентаторів і в інших слов’ян. Завдяки їй (насамперед завдяки творчості М. Гоголя, українця з походження), як і завдяки всьому слов’янському романтизмові, про слов’янські літератури більше дізналися на Заході і, отже, можна говорити, що саме з цього часу слов’янський і загалом європейський літературний процес нарешті став таки “повним”. Повноту його поглиблювали згодом і письменники-реалісти, але внесок романтиків тут поза будь-якою конкуренцією.

³ Див.: *Пушкин А.* Полн. собр. соч.: В 10 т. – М.; Л., 1979. – Т. 7. – С. 33.

